

II. RECENZJE

Adrian Marino, KRITIK DER LITERARISCHEN BEGRIFFE. Dacia Verlag, Cluj-Napoca 1976, ss. 479

Adrian Marino, wybitny rumuński teoretyk literatury i teoretyk badań literackich, zasługuje niewątpliwie swoją książką *Kritik der Literarischen Begriffe* na poczesne miejsce w toczącej się nieprzerwanie w XX wieku światowej dyskusji na temat podstawowych założeń badań humanistycznych, ich warstw i narzędzi. Decyduje o tym wieloaspektowe w niej ujęcie problematyki pojęć literackich, a więc sprawy podstawowe zarówno dla samego przedmiotu badań literackich, jak dla ich języka, ściślej: metajęzyka, czyli zarówno dla warunków samej „naukowości” nauki o literaturze, jak i dla warunków jej prawidłowej drożności społecznej — i to wspólnie i na przyszłych etapach odbioru jej orzeczeń.

Książka ta jest przekładem na język niemiecki rumuńskiego oryginału pt. *Critica ideilor literare*, wydanego w roku 1974. Problematyka jej ma w twórczości naukowej Adriana Marino swoje antecedenсы. Są nimi wcześniejsze jego prace stanowiące granice pomiędzy etapami w rozwiązywaniu pasjonującej go od przeszło 10 lat problematyki, zanim, w tej książce, nie zintegrował ich wyników łącznie z ich dialektyką w teoretycznym systemie pojęć literackich. Nie sposób przedstawić tutaj wszystkich tych prac ani drogi, którą szedł badacz ku swoim ostatecznym koncepcjom. Ale nie sposób również nie wspomnieć spośród tych antecedenсов o jego monumentalnie zakrojonym dziele, którego tom I o 1087 stronach druku zawierający 28 artykułów (od A do G) z imponującą biblio-

grafią i streszczeniami w językach rumuńskim, francuskim, angielskim i niemieckim ukazał się w roku 1973. Otóż to monumentalne przedsięwzięcie leży — zresztą w rozmaity sposób — w polu problematyki pojęć literackich. I tak: służy tej problematyce Przedmowa do tomu I nawiązująca do jednej z poprzednich prac A. Marino w języku rumuńskim (*O „nową krytykę”: krytyka literackich pojęć*) i do początkowego jego zrywu naukowego w tym kierunku, do pracy, także w języku rumuńskim, *Wprowadzenie do krytyki literackiej*, wydanej w roku 1968. W Przedmowie do *Dictionar...*, której patronuje motto z rozważań Dra Samuela Johnsa: „Olds things in new way”, otwiera autor perspektywę na wszechstronne rozwiązanie na nowych drogach myślowych niepokojów odwiecznych odnośnie do sprawy pojęć literackich — zapowiadając tym samym swoją przyszłą na ten temat książkę monograficzną. Ponadto artykuły w tymże tomie I *Dictionar...* stały się polem praktyczno-naukowego zastosowania teoretycznych przesłańek ich autora do opracowania poszczególnych pojęć literackich; tym samym dają one ich czytelnikowi sposobność do kontroli zgodności w omówieniu takich m.in. konkretnych pojęć literackich, jak awangarda, barok, estetyzm, z wyeksponowanymi w Przedmowie założeniami teoretycznymi. Powiedziawszy nawiasem, nie wszystkie tu omówione konkretne pojęcia poddają się tym założeniom teoretycznym z równą łatwością; wydaje się nam, że np. pojęcie „barok” okazuje się im oporne.

Ujęcie w teoretyczny system problematyki pojęć literackich wymaga niemal automatycznie od badacza swobodnego

poruszania się w dwóch sferach rzeczywistości, poza, oczywiście, takimi dziedzinami, jak m.in. różne dyscypliny filozoficzne z logicznymi na czele, czy też literatura powszechna w swym przyroście i przemianach w toku odnośnych procesów historyczno-społecznych i kulturowo-literackich. Tymi dwiema szczególnymi sferami są eksploatowane tutaj na zasadzie wyboru i doboru z jednej strony sfera tekstów filozoficzno-kulturowych wraz z reprezentowanymi przez nie orientacjami w aspekcie historycznym oraz z drugiej strony sfera żywotnych współcześnie teorii dzieła literackiego, literatury, procesu historyczno-literackiego wraz z odpowiadającymi im założeniami metodologicznymi i procedurami metodycznymi.

Otóż obie te sfery są w imponującej swej rozległości w pełni dyspozycyjne dla rozważań A. Marino o pojęciach literackich.

Sfera tekstów filozoficzno-kulturowych oraz emanująca z nich wiedza w zakresie licznych dyscyplin filozoficznych z hermeneutyką, estetyką, logiką na czele ogarniają cały „pion historyczny” naszego europejskiego kręgu kulturowego — poczynawszy od jego źródeł grecko-rzymskich i chrześcijańskich z ich religijno-kulturowym zapleczem po osiągnięcia czasów nowszych i najnowszych w szerokim geograficznie rozrzucie. Ogranicza niewątpliwie tę sferę kwestia języków owych tekstów — oprócz greki i łaciny oraz ojczystego języka badaczowi są bezpośrednio dostępne teksty w europejskich językach „kongresowych”. W rezultacie jego wgląd w teksty m.in. polskie ogranicza się niemal do prac W. Tatarkiewicza, dostępnych autorowi *Kritik der literarischen Begriffe* w przekładach.

Druga sfera uderzająco obecna w książce A. Marino — to sfera licznych kierunków w badaniach literackich, szczególnie tych rozmnożonych w XX wieku. W tę sferę — obfitującą w rozliczne teksty — autor książki jest szczególnie silnie zaangażowany, bo zaangażowany niejako osobiście. W niej to bowiem dokonała się w toku jego wieloletniego dochodzenia do poglądów, które wyłożył

w swojej książce, ewolucja zasadnicza dla horyzontów tej książki. Można by — w uproszczeniu — powiedzieć, że sam wyszedłszy ku rumuńskiej „nowej krytyce”, chyba — jeśli się nie mylimy — od nieco „sformalizowanego” strukturalizmu, przewyciężył ten „formalizm” włączając w obszar struktury dzieła literackiego i literatury istotne w nich rezultaty nacisku różnorodnych kontekstów, z historyczno-społecznym i kulturowym włącznie; dało to możliwość wykorzystania w całokształcie koncepcji literatury i jej promieniowania, także w metodologię badań literackich, twierdzeń różnego typu wielu ze współczesnych — i nie tylko współczesnych (np. pozytywizm) kierunków w badaniach literackich, takich m.in. jak kierunek mitograficzny, antropologiczny i personalistyczny, socjologiczny. Uwzględniono ich twierdzenia i terminologię porządkuje i integruje ta koncepcja historii, która przenika założenia metodologiczne marksowskich badań literackich. Konstrukcja tej sfery w książce A. Marino nie ma nic z eklektyzmu: integruje ona mądrze w spójnej całości faktyczne osiągnięcia różnych kierunków, a szczególnie osiągnięcia przydatne do rozważań o pojęciach literackich.

Podkreślmy jak najusilniej, że zasadniczym przedmiotem rozważań badawczych A. Marino są pojęcia literackie, a nie sfera rzeczywistości literackiej, którą one ujmują, ani sfera nazw, pod którymi pojęcia te fungują w ukierunkowaniu na ujętą przez nie sferę rzeczywistości literackiej. Oznacza to, że w centrum przedmiotu rozważań znajduje się przede wszystkim dziedzina pojęć, bezpośrednich wytworów ludzkiego umysłu, a nie dziedzina referencjalna tych tworów ani dziedzina wtórnej niejako twórczości człowieka, bo nazw nadawanych tym pojęciom, czy też przez te pojęcia — bodaj intencjonalnie — odnośnym do nich odcinkom obiektywnej rzeczywistości literackiej. Z tej centralnej w książce pozycji pojęć literackich jako przedmiotu badania nie wynika, by autor tracił z oczu fakt referencjonalności pojęć, a także sprawę nazw literackich; idzie o to, że nie mają one tutaj rangi

pierwszoplanowego przedmiotu badania. Podkreślamy ten stan rzeczy, bo w naszych własnych badaniach pojęć genologicznych (pojęcia genologiczne wchodzą u A. Marino, oczywiście, w obręb pojęć literackich) wyróżniliśmy trzy plany w sferze rodzajów i gatunków literackich, a mianowicie: 1) plan realnych struktur rodzajowych i gatunkowych w konkretnych utworach literackich, struktur od nich nieodłącznych, 2) plan pojęć genologicznych, wytworów ludzkiego umysłu odzwierciedlających w zasadzie te struktury, 3) plan nazw rodzajowych i gatunkowych obsługujących te pojęcia i określających poprzez ich treść skrótowo czy aluzyjnie charakter ujętych przez nie struktur. Każdy z tych planów ma, oczywiście, własną problematykę i własną historię, wyjątkowo tylko lub fragmentarycznie współrzedną z historią dwóch innych planów¹. Taka koncepcja domaga się rozważań badawczych najpierw oddzielnie do struktur rodzajowych i gatunkowych, potem do pojęć genologicznych, wreszcie do nazw genologicznych w przeciwieństwie do zadania badawczego, które podjął A. Marino, koncentrującego się wokół pojęć literackich.

Na zawartość dzieła Adriana Marino *Kritik der literarischen Begriffe* składa się — oprócz dwóch Wstępów, jak wiemy: do wydania rumuńskiego i do wydania niemieckiego — dziewięć rozdziałów zamkniętych przypisami oraz indeksem nazwisk. Dla przedstawienia czytelnikowi koncepcji całościowej książki — warto przytoczyć tutaj tytuły jej rozdziałów. Oto one: I. Für eine „Neue Kritik“

¹ Por. S. Skwarczyńska, *Wstęp do nauki o literaturze*, t. III: *Rodzaj literacki. Ogólna problematyka genologii*, Warszawa 1965. Podstawowe założenia tu wprowadzone zostały przedstawione w rozprawie: S. Skwarczyńska, *Un Problème fondamental méconnu de la génologie, „Zagadnienia Rodzajów Literackich”*, t. VIII, z. 2(15), oraz w przekładzie polskim: *Niedostrzeżony problem podstawowy genologii*, [w:] *Wokół teatru i literatury*, Warszawa 1970.

(O nową krytykę), II. Der literarische Begriff (Pojęcie literackie), III. Der literarische Begriff und die Konstanten (Pojęcie literackie i konstanty) z podrozdziałami: 1) Die literarischen Konstanten (Konstanty literackie), 2) Die theoretischen Konstanten (Konstanty teoretyczne), 3) Die literaturtheoretischen Konstanten (Konstanty teoretycznoliterackie), IV. Rekurrens und Zirkularität (Nawrotowość i „obiegowość w krąg”, cyrkularność) z podrozdziałami: 1) Die Wiederholung (Powtarzalność), 2) Die Beständigkeit (Trwałość), 3) Die Zirkularität („Obiegowość w krąg”, cyrkularność), 4) Pseudooriginalität (Pseudooryginalność), V. Das Modell des literarischen Begriffs (Model pojęcia literackiego) z podrozdziałami: 1) Die Antizipation des Modells (Antycypacja modelu), 2) Die Konstruktion des Modells (Konstrukcja modelu), 3) Der Mechanismus des Modells (Mechanizm modelu), VI. Die relative Autonomie des Modells (Relatywna autonomia modelu), VII. Modell und Geschichte (Model i historia), VIII. Die Hermeneutik der literarischen Begriffe (Hermeneutyka literackich pojęć), IX. Die hermeneutische Schöpfung (Twórczość hermeneutyczna).

Same tytuły rozdziałów i podrozdziałów orientują wyraźnie w koncepcjach i w problematyce autora książki. W pewnej mierze już wskazują one na wkład w te koncepcje nowszych i najnowszych kierunków i orientacji we współczesnej humanistyce — z nauką o literaturze, kulturze i o człowieku na czele. To też wystarczy chyba, aby ogarnąć owo Adriana Marino „wszystko” o pojęciach literackich rzucić parę tylko uwag w odniesieniu do niektórych rozdziałów jego książki.

Sprokowane uwagi przez rozdział I „O nową krytykę” wydają się nam spośród innych najważniejsze. Autor jest zwolennikiem i szermierzem „nowej krytyki”; na określonej płaszczyźnie problemowej jego książka jest jej wykładnikiem. Ale wykładnikiem szczególnym. Albowiem, jak stwierdza, niemal ogólnoswiatowy pęd ku niej współcześnie nie oznacza osiągniętej powszechnie jedno-

myślności co do kwestii zarówno ogólnych, jak i szczegółowych. Tym, co można by poczytać za wspólne wszystkim ośrodkom i orientacjom „nowej krytyki”, jest odwrót od literackiego tekstu ku literackim pojęciom. Nad analizą tekstu coraz wyraźniej dominuje krytyka — i to krytyka domagająca się odnowienia swych podstawowych pojęć oraz nowego spojrzenia na swoje funkcje i swoją rangę. Zaświadcza i niejako promuje ów pęd do odnowionej krytyki fakt, iż współczesna literatura coraz śміielej przybiera postać, sens czy ekspresję, formę czy funkcje krytyki. Niemniej, powtórzmy, prace nad wykrystalizowaniem „nowej krytyki” idą w poszczególnych krajach i w poszczególnych ośrodkach naukowych „na własną rękę”, po swojemu. Stąd w poszczególnych krajach droga otwarta przed ambicją kształtowania u siebie „nowej krytyki” na własną modłę. Ambicję taką posiada także Rumunia, a wśród jej teoretyków literatury i metodologów A. Marino. Stwierdza on, że w jego ojczyźnie wybiera się skrzętnie pomiędzy stanowiskami i orzeczeniami zajmowanymi w zakresie „nowej krytyki” w innych krajach. W konsekwencji oświadcza, iż rumuńska „nowa krytyka” uważa się nie za zwolennika tej czy innej zagranicznej orientacji co do „nowej krytyki”, lecz za partnera w dialogu z wszystkimi jej odcieniami. Wydaje się nam, że ów dystans przyjęty przez rumuńską „nową krytykę” wobec jej orientacji w innych krajach wynika z odmiennego niż ich ustosunkowania się do współczesnych i dawniejszych, lecz dotąd niezupełnie wygasłych kierunków w badaniach literackich. Przeważnie owa „nowa krytyka” w zachodnich krajach bazuje na jakimś jednym z kierunków (np. na językowym strukturalizmie literackim, na tradycji tzw. rosyjskiej szkoły formalistów, na pewnych fazach czy aspektach angielskiego i amerykańskiego New Criticism). Otóż A. Marino rezerwuje sobie jako szermierz rumuńskiej „nowej krytyki” swobodę korzystania z impulsów różnych kierunków badawczych, i to w odniesieniu do problemów, które uznaje za stosowne rozpatrywać. Za wro-

gów „nowej krytyki” spośród nich poczytuje jedynie krytykę impresjonistyczną oraz pozytywistyczny kierunek badań literackich, czyli dwa krańcowo przeciwstawne z punktu widzenia: subiektywizm — obiektywizm kierunku. Dodajmy, iż *pro bono* „nowej krytyki” rozwiązuje on swoiście, dialektycznie, antynomię: subiektywizm — obiektywizm, łącząc w akcie krytyczno-interpretacyjnym dynamizm twórczy ludzkiej osobowości w badaczu z jego dojrzałym szacunkiem dla istniejącej rzeczywistości, zobowiązującym go dzięki odpowiednio pojętej hermeneutyce. Te sprawy są tematem szczególnie rozdziałów VIII i IX książki Adriana Marino.

Tak więc sfera pojęć literackich otwiera w tej książce szerokie perspektywy, w których wiążą się ścisłą współzależnością sprawy krytyki i jej metodologii nie tylko z poszczególnymi dyscyplinami filozoficznymi, jak logiką, estetyką, psychologią, ale także i przede wszystkim z nowoczesną wiedzą o człowieku, eksponującą jego wysoką godność i jego *ethos*, który tej godności służy.

Rozdziały II–IV zajmują się nie tyle może strukturą pojęć literackich, co ich naturą, uchwyconą także poprzez piętno, jakie na nich wyciska ich udział w toku lat i wieków w świadomości społecznej, w języku potocznej komunikacji międzyludzkiej, udział odchylający je nieraz od rygorystów obowiązujących terminologię naukową. Wydaje się nam, że rysem charakteryzującym wywody A. Marino i jego poglądy na pojęcia literackie jest to, iż nie widzi ich wyłącznie w zamkniętym kręgu profesjonalnej krytyki, o której nowy kształt walczy, lecz również w ich szerokim krążeniu społecznym, które doprowadza nieraz do chwiejności ich treści, co z kolei „dzieci” niekiedy krytyka publicystyczna i naukowa. Otóż A. Marino patrząc na pojęcia literackie od strony ich natury urobionej z czasem przez ich drożność w pozanaukowej komunikacji społecznej, co rozchwiewa ich treść (por. np. wieloznaczność pojęcia: klasyczność), widzi w nich z jednej strony konstanty, z drugiej elementy wariantowe, o treści zmiennej.

Wśród tych pierwszych w pojęciach literackich stwierdza istnienie konstant literackich (zaświadcza ją m. in. toposy, żywotność archetypów, obrazowość literacka), konstant teoretycznych (jak „językowość” utworów literackich i jej konsekwencje, jak zależność utworów przynależnych do określonej literatury narodowej od charakteru jej języka) i konstant teoretycznoliterackich (m. in. zależność treści pojęć genologicznych od charakteru struktur rodzajowych, do których się odnoszą — rodzaje, gatunki, odmiany).

Wśród współczynników wariantowych A. Marino rozważa szczególnie te, które naniósł w pojęcia literackie ich nawrotność i ich „obiegowość w krąg”, cyrkularność. Tutaj rozpatruje rolę takich współczynników, jakie działają współtwórczo także w utrwalaniu konstant; sporo uwagi poświęca powtórzeniom, nie tracąc przy tym z oczu kwestii archetypów (może brakłoby tutaj jakiegoś akcentu na fakcie, iż zamierzone powtórzenie — co stwierdzili już tzw. formalści rosyjscy — nigdy nie stanowi tego samego, co — skryształizowane poprzednio — zostało powtórzone, a to w sferze znaczeń, konotacji, funkcji, dynamiki); omawia trwałość pojęć literackich, trwałość sprzężoną dialektycznie z ich skłonnością do wariacyjności pewnych w nich elementów. Omawia wreszcie ową cyrkularność pojęć literackich, która tak silnie określa nie tylko pierwotne — oparte również na obserwacji przyrody — myślenie o Świecie w próbie jego racjonalizującego uporządkowania. W ujęciu autora książki ciążą tak silnie nad pojęciami literackimi owe piętna przeszłości i tradycji w odzwierciedlaniu odnośnej rzeczywistości literackiej, iż nie widzi w obrębie pojęć literackich miejsca dla oryginalności; pod tym względem jest w zupełnej zgodzie ze spojrzeniem na literaturę Ezry Pounda i T. S. Eliota. Toteż i tutaj rezultaty wszelkich dumnych zapędów ku oryginalności określa jako pseudooryginalność.

Wydaje się, że można by dyskutować z autorem książki w związku z jego rozważaniami na temat modelu pojęcia

literackiego. W każdym razie godna uwagi jest jego obserwacja, iż posiada on antecedenсы; czy nie wynika to przede wszystkim stąd, że skoro wszelkie pojęcie stanowi zrationalizowane odbicie pewnego „odeinka” obiektywnej rzeczywistości, to schemat owego „odeinka” zarysowany zgodnie z wymaganiami logiki kształtuje model odnośnego pojęcia literackiego? Byłby zatem ów schemat antecedensem modelu danego pojęcia literackiego. Schemat, powtórzmy, skonstruowany zgodnie z wymaganiami logiki. I tylko w odniesieniu do wymagań logiki można by chyba mówić o jakimś modelu odnośnym do każdego pojęcia literackiego; w rzeczywistości w grę by wchodziło tyle modeli, ile jest poszczególnych pojęć literackich. Z kolei: słusznie kładzie autor książki nacisk na konstrukcję modelu pojęcia literackiego oraz na jego mechanizm — i słusznie, naszym zdaniem, wobec dwojakich źródeł modelu przyznaje temuż modelowi pojęcia literackiego autonomię relatywną.

Rozdział VII o podstawowej wadze dla problematyki pojęć literackich stawia ich model (czy modele) oko w oko z historią. A. Marino koncepcję historii przejmuje z filozofii Marksowskiej, a więc bazy marksowskich badań literackich. W rezultacie jak najsluszniej wiąże świat pojęć literackich z historyczno-społecznymi i kulturowymi procesami.

W duchu tendencji egzystencjalistycznych, nieobcych niektórym tendencjom w „nowej krytyce”, eksponuje A. Marino to, co z dawna znane było teorii krytyki, ale co pozostawało bezpłodne w dalszych rozważaniach teoretycznych i w badawczej krytyce, bo zostało szczególnie przytłumione hasłem obiektywizmu w dobie pozytywistycznej, a mianowicie eksponuje osobowość badacza, także jako inkorporowaną w odbicie badanego utworu w jego świadomości, a więc i włączoną w obiekt jego zabiegów hermeneutycznych, zabiegów interpretacyjnych — w zawartość utworu. Jak również już wiemy — to wprowadzenie osobowości badacza w obręb przedmiotu badania nie oznacza jego prawa — jak w krytyce impresjonistycznej — do subiektywizmu

ani do zlekceważenia w interpretacji przedmiotowej samoistości obiektu badanego. Tak więc rumuńska „nowa krytyka” swoicie rozwiązuje antynomię: subiektywizm — obiektywizm w krytyce. W odniesieniu zaś do teoretyka krytyki literackiej szczególnie akcentuje jego prawa i obowiązki twórcze. Świat pojęć literackich to nie tylko sfera dziedzictwa przeszłości, to także teren twórczych zabiegów teoretyków krytyki w kreacji, w poprawie funkcjonujących pojęć literackich, a przede wszystkim w przebadaniu specyficznego ich świata.

Dodajmy, że końcowe w cennej książce A. Marino przypisy zawierają przebogatą bibliografię do rozlicznych problemów w zakresie wielu dyscyplin naukowych. To dla pracowników nauki istny skarb.

Stefania Skwarczyńska, Łódź

Stanisław Dąbrowski, *LITERATURA I LITERACKOŚĆ. Problemy, argumenty, wnioski* (LITERATURE AND LITERARINESS. Problems, arguments, conclusions). Wydawnictwo Literackie, Kraków 1977, pp. 320.

Stanisław Dąbrowski's study consists mainly of papers previously published in various collections of essays. *Literature and literariness* is not, however, a set of incoherent studies. Its main interest is focused on the problems connected with definitions and determinants of literariness, the range of a term 'literature,' the material of literature, literary aspect of a text as well as the subject matter of literary studies. The texts have been altered, completed by the author and arranged in a uniform way.

Dąbrowski looks for definitions and determinants of literariness in the layer of literary material. The subtitle: Problems, arguments, conclusions, characterizes very well the method chosen by the author in his research. Dąbrowski tries to define the area in which literature can be placed through confronting the-

oretical standpoints concerned with the problem of literariness and placing these theories beside present research practice of literary scholars. Discussing the research tradition the author emphasizes the theories which provide a factual determinant for defining literariness. He is less interested, however, in an attempt to find axiological criteria which make defining literature possible.

Since Dąbrowski has chosen theoretical conclusions concerned with what literature is in its material layer as the material for his analysis, it seems possible to include his book to monographies discussing certain aspects of methodology of literary research, and to treat it as an attempt to answer a question of the essence of material subject of literary studies.

A word is most frequently accepted by literary scholars to be a material determinant of literature. Dąbrowski discusses two basic groups of problems connected with treating language as literary material. The first part of the book is devoted to the extent verbal constructions can be treated as literary constructions and included to the theory of literature; in the second part, on the other hand, the author analyzes the problem of exclusiveness of language as literary material.

In Polish literary studies Stefania Skwarczyńska treated the problem of verbal character of literary material in a particularly detailed way. Dąbrowski, tracing main ideas of *An Introduction to Literary Studies* as well as of other Skwarczyńska's works, points to neutral and objective character of the conception of literature as all sensible verbal expressions. The attitude of a scholar approaching a text without an attempt to evaluate it makes it possible to take into account the whole of literary output (similarly to what bibliography does) while the objectivity of formulation is seen in the cohesion of theory and research practice.

Contemporary theory of literary research does not choose its research material according to an aesthetic model accepted